

Mislige boliger i Kristiania

*En undersøkelse av tilstanden i «mislige» boliger i
Kristiania 1908-1923 som følge av bolignøden*

Nora Birkeland

HIS3090 – Fordypningsoppgave ved Institutt for
arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2016

Innledning

Arbeiderne i Kristiania var ikke vant til gode boliger, men tilstanden forverret seg i årene med bolignød, da mangelen på boliger tvang flere mennesker til å bo i ubeboelige leiligheter. I statistikk fra Kristiania Sunnhetskommisjons boligkontor kan man se hvordan boligsaken tok en særlig negativ retning rundt 1920. Andelen bebodde boliger nærmet seg hundre prosent og antall boliger som ble kategorisert som «sløifede», boliger som ikke lenger var lovlig å bruke, er overraskende lavt. Det fantes nesten ingen boliger å flytte inn i, og mange familier turte ikke melde inn klager over tilstanden de levde i, fordi de fryktet å miste det lille de hadde. De som arbeidet med boligsaken rapporterte om grusomme sanitære tilstander og triste menneskeskjebner. I denne oppgaven skal jeg se på tilstanden og den generelle utviklingen for boligene i Kristiania som ble undersøkt og oppmålt av Kristianias Sunnhetskommisjon, fordi det ble funnet «sanitære misligheter» i boligene. Oppgaven baserer seg hovedsakelig på tall og statistikk fra Sunnhetskommisjonens boligkontors årsberetninger for perioden 1908-1923. Jeg har også brukt enkelte artikler fra samtiden som kilder, hovedsakelig skrevet av boliginspektør Nanna Broch, for å beskrive menneskene bak tallene, samt å kommentere hvor statistikken alene kan gi et feil inntrykk av situasjonen.

Boligundersøkelser og arbeidet med boligsaken i Kristiania

Den første systematiske undersøkelsen av Kristianias boliger ble utført av lege og professor Axel Holst på oppdrag fra Sunnhetskommisjonen i 1893. Undersøkelsen ble publisert i 1895.¹ Undersøkelsen ble initiert av den Sosialdemokratiske Forening, med mål om å avdekke husnøden og sosiale problemer.² Holsts undersøkelse gir det første ordentlige og systematiske innblikket i tilstanden i Kristianias boliger. Undersøkelsen og metoden var inspirert av europeiske forbilder, og satte også en standard for hvordan boliger ble undersøkt i senere år. Undersøkelser utført av Kristianias Sunnhetskommisjon følger i stor grad samme prosedyre og fokus som Holst undersøkelse.³

Sunnhetskommisjonens boligkontor ble opprettet i oktober 1896, først under navnet Sunnhetskommisjonens arbeiderboligkontor. Ingeniør Th. Svane tok over som sjef for kontoret i 1897 etter arkitekt Bärnholdt.⁴ Kontoret fikk i oppgave å «undersøke alle leiegårder som beboddes av arbeidere eller dermed likestilte samfundsklasser samt å yde sunnhetskommisjonen bygningsteknisk bistand. Likeledes skulde kontoret følge utviklingen

¹ Holst, Axel. *Arbeiderstandens Boliger i Christiania*. Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, H. Anth. E. Gundersen, 1895.

² Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal, 1994, s. 248.

³ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*, s. 248.

⁴ I *Boligarbeidet gjennom tyve aar* utgitt av Oslo kommunale boligråd (s. 33) blir det oppgitt at Bärnholdt hadde jobben fram til 1907. Th. Svane skriver selv i flere årsberetninger at han har hatt jobben siden 1897. Svane har også skrevet alle årsberetningene fra boligkontoret fra 1897 og utover. Årstallet i *Boligarbeidet gjennom tyve år* antas å være en skrivefeil.

annet steds og komme med forslag til forbedring av boligforholdene i byen.»⁵ I årene som fulgte ble det utført en rekke undersøkelser av boliger, både systematiske undersøkelser, samt undersøkelser ved mottatte klager på dårlige forhold, særlig med fokus på arbeiderstandens boliger og kjellerboliger. Anne-Lise Seip beskriver Arbeiderboligkontoret under Sunnhetskommisjonen som underbemannet og lite effektivt.⁶ I årsberetningene skrevet av ingeniør Svane blir også arbeidet ved kontoret beskrevet som vanskelig å få gjennomført grunnet for liten arbeidskraft, frem til 1910 var det kun Svane selv og en assistent som var ansatt ved kontoret. Fra 1911 ble det ansatt en kontorist, fra 1914 ble det bevilget penger til midlertidig hjelp ved kontoret. I 1919 ble det opprettet et boligtilsyn under Sunnhetskommisjonen, som fikk i oppgave å inspisere boliger i Kristiania og gi råd til beboerne, og som videresendte arbeidet til Kristiania Sunnhetskommisjons boligkontor i saker hvor det var betydelige mangler ved boligene som krevde bygningsteknisk innsikt.⁷

Bakgrunn for bolignøden

I tiden etter den første systematiske boligundersøkelsen ble det år etter år dokumentert dårlige tilstander i mange av Kristianas boliger, særlig på østkanten av byen. Hele perioden er derimot ikke preget av bolignød. Perioden er preget av store svingninger i tilflytning, fraflytning og boligbyggingsnivå. I tiden før 1900 hadde Kristiania vokst sterkt. I løpet av 1800-tallet hadde den årlige tilveksten i snitt ligget på 2,5 – 3,5 %. Rundt 1890 lå den derimot på 5,5 %, og i slutten av 1890-årene var den årlige tilveksten så høy som 9 %.⁸ Samtidig ble det også bygget svært mange boliger, som i 1890-årene kunne holde tritt med tilveksten. I 1895 bodde det i snitt to per rom, mens det i 1900 bodde 1,86 per rom. I årene mellom 1900 og 1905 er tendensen annerledes. Krakket i 1899 slo hardt inn på økonomien og befolkningsmønsteret. Befolkningen sank med 2500 i løpet av fem år, og i boligledigheten økte fra 5,8 prosent i 1900 til 9,6 prosent i 1905.⁹ Etter 1905 ser man igjen en økt befolkningsvekst, de neste fem årene øker Kristiania med 3500 mennesker per år, som førte til at antall ledige boliger avtok. Flere leiligheter var også tatt i bruk som forretningslokaler, og antall leiligheter i Kristiania sank med over 900 i perioden 1905-1910.¹⁰ I 1909 lå antall ledige boliger på mellom tre og fire prosent, som Harald Hals beskriver som minimum av ønsket ledighet en by i vekst bør ha.¹¹ Et år senere, ved årsskiftet til 1910 er boligledigheten

⁵ *Boligarbeidet gjennom tyve år: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911 – 1931*. Utgitt av Oslo kommunale boligråd. Oslo: H. Aschehoug & co.(W. Nygaard), 1931, s. 33

⁶ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*, s. 251.

⁷ Broch, Nanna. «Billeder fra bolignøden i Kristiania» i *Boligsak i by og bygd*. Hefte 4(1921), s. 87.

⁸ Hals, Harald. *Ti aars boligarbeide i Kristiania*. J. Chr. Gundersens boktrykkeri: Kristiania, 1920, s. 9

⁹ Hals, *Ti aars boligarbeide i Kristiania*, 10.

¹⁰ *Boligarbeidet gjennom tyve år*, utgitt av Oslo kommunale boligråd, s. 53.

¹¹ Hals, *Ti aars boligarbeide i Kristiania*, s. 9.

nede i 1,7 prosent. I årene som følger forsetter befolkningen å vokse, dog ikke like raskt som i tidligere år. I årene som fulgte vokste byen med i snitt 2100 mennesker per år, men det ble kun bygget om lag 300 boligrom per år, altså syv nye mennesker per nytt rom.¹² Befolkningsveksten økte raskere enn boligbyggingen, og det resulterte i økende bolignød. I 1915 lå ledigheten på 0,4 prosent, og i 1920 la den på 0,1 prosent.¹³

Hals legger frem en påstand om at den nesten fraværende boligbyggingen skyldes at byen rundt 1910 var i en overgangsperiode, hvor det private ikke lenger bygget i stor skala mens det offentlige enda ikke hadde grepet inn i boligbyggingssaken, noe som førte til at det ble bygget adskillig færre boliger enn det det var behov for i perioden.¹⁴ Hals nevner også en annen mulig årsak til mangelfull boligbygging. Frykten for at befolkningsveksten igjen skulle avta, slik en så etter krakket i 1899 førte muligens til at private aktører ikke lenger så boligbygging som en god investering. Da bolignøden først hadde meldt seg var det fremdeles uenigheter og vanskeligheter rundt boligbyggingen. Debatten om hvordan boligene skulle bygges, kommunalt ansvar eller private lån, var en viktig politisk sak, en debatt som hadde foregått siden 1890-tallet.¹⁵ I krigsårene 1914-1918 var ressursmangel også en viktig grunn til at det ble bygget og renoverert få boliger. Svane skriver i disse årenes årsberetninger om store vanskeligheter med å reparere boliger samt å bygge nye.¹⁶ Ingeniør Svane rapporterer i sin årsberetning fra 1919 om tiltagende bolignød, samt at arbeidet med å få utført reparasjonsarbeider i byens bygninger har vært vanskelig, da både materialpriser og arbeidspriser fortsatt er «uhørt store».¹⁷ Senere i beretningen hevder han også at det var en stor uvilje blant huseiere ovenfor husleiereguleringsloven, som også vanskeliggjorde arbeidet med boligene.¹⁸ Mangel på boliger og vanskeligheter med vedlikeholdsarbeider førte til store problemer for kontorets arbeid og for beboerne i de overbefolkede og mislige boligene. Å skaffe familiene gode boliger ble vanskeligere, og mange måtte bli værende i de svært mislige boligene; «Under de nuværende fortvilede forholde maa man se gjennom fingre med selv de mest graverende tilfælder.»¹⁹

Kildematerialet, arbeidet og utfordringer

Helserådet har etterlatt seg et arkiv hvor en blant annet kan finne Sunnhetskommisjonens arbeider, deriblant rapporter fra boligundersøkelser utført på starten av 1900-tallet. I 1919 ble

¹² Hals, *Ti aars boligarbeide i Kristiania*, s. 12.

¹³ Hals, *Ti aars boligarbeide i Kristiania*, s. 10.

¹⁴ Hals, *Ti aars boligarbeide i Kristiania*, s. 14.

¹⁵ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*, s. 251.

¹⁶ Årsberetninger fra boligkontoret 1914-1918.

¹⁷ «Årsberetning fra boligkontoret for 1919 av ingeniør Svane», s.142.

¹⁸ «Årsberetning fra boligkontoret for 1919 av ingeniør Svane», s. 143

¹⁹ «Årsberetning fra boligkontoret for 1919 av ingeniør Svane», s. 143.

det ansatt et boligtilsyn under Sunnhetskommisjonen som gjorde arbeidet med boligsituasjonen mer effektiv, og som utførte en rekke undersøkelser og beskrivelser av Kristianas boliger under bolignøden. Boliginspektrise Nanna Broch i boligtilsynet skriver i en artikkel at det i 1919-1920 ble undersøkt 5500 leiligheter, hvor 2200 ble registrert²⁰, og 1ste sunnhetsinspektør dr. A. Diesen oppgir også i sine årsberetninger om et høyt antall undersøkte boliger.²¹ Rapportene er ikke å finne, og har antageligvis gått tapt. Rapportene skrevet av Kristiania Boligkontor er tilgjengelige, men beskriver hovedsakelig tilstanden i årene før bolignøden ble gjeldene. Sunnhetskommisjonen har også gitt ut årlige årsberetninger som inneholder informasjon fra boligkontoret med beskrivelser av boligarbeidet og statistikk over funnene i byens boliger. Boligkontoret foretok systematiske undersøkelser i bygninger hvor det var innsendt klage om dårlige sanitære forhold. Beretningene rapporterer om antall hus som ble systematisk undersøkt, hvor mange av disse med «sanitære misligheter», hvor mange hus som ble undersøkt etter klage og totalt antall klager. I noen av boligene ble det sett som nødvendig å gjøre grundige oppmålinger og vurderinger av boligene. I årsberetningene ble det oppført statistikk fra disse oppmålingene med hensyn til ulike faktorer, blant annet antall oppmålte hus, leiligheter og rom, deres størrelse, takhøyde, luft- og lysforhold samt leiepris. Årsberetningene ble i alle gjeldene år skrevet av ingeniør Th. Svane, som også var sjefen for boligkontoret og de utførte undersøkelsene. Beretningene følger en fast mal, hvor de aller fleste faktorene går igjen hvert år. Dette gjør det mulig å se på utviklingen i boligtilstanden i Kristiania over tid. Jeg har gått gjennom årsberetningene for perioden 1908 til 1923 og hentet ut informasjon og tall som jeg har systematisert og gjort beregninger ut ifra. Tallene brukt i oppgaven ligger vedlagt i vedlegg 1 til 6. Jeg har valgt tidsbegrensningen av både faglige og praktiske grunner. Innenfor perioden finner man både bolignødens startfase samt bolignødens topp. Valget om å se frem til 1923, men ikke lenger, er hovedsakelig valgt fordi det er frem til dette året årsberetningene er tilgjengelig ved Byarkivet. Beretningen for 1907 er heller ikke å finne, blant samleverkene med beretningene fra Sunnhetskommisjonen fra 1900-tallet finnes et bind fra 1901 til 1906, et bind fra 1908 til 1914 og et fra 1915 til 1923. Fra 1926 finnes det årsberetninger signert Helserådet, men disse følger en noe annerledes struktur. Å velge ut beretningene fra de to sistnevnte bindene var dermed mest praktisk.

Klager til boligkontoret

I årsberetningene er antall årlige klager listet opp helt tilbake til 1898. Fra 1898, med 31 klager, har antall klager fulgt en generelt sett stigende tendens, med en topp i 1918, med 351

²⁰ Broch, «Billeder fra bolignøden i Kristiania», s. 87.

²¹ Årsberetninger fra 1ste sunnhetsinspektør, dr. A. Diesen 1919-1923.

klager. I årene før, 1916 og 1917, nådde antall klager en daværende topper med henholdsvis 223 klager og 265 klager. I årene som følger synker antall klager gradvis, med 306 klager i 1919, 291 klager i 1920, 232 klager i 1921, 221 klager i 1922 og 219 klager i 1923.²² Den gradvise økningen fra i antall klager frem mot 1918 kan ha ulike årsaker. Økingen i antall klager til kontoret kan tolkes dithen at stadig flere bodde i leiligheter med dårlige kår, som følge av bolignøden. En kan også anta at boligkontoret mottok flere klager med årene fordi de ble mer kjent for folk flest, og at personer som tidligere ikke var klar over at de hadde mulighetene til å få hjelp fra en kommunal instans ønsket å benytte seg av muligheten. Th. Svane påpeker i samtlige beretninger at så å si alle klager var berettigete. Det økende antall berettigete klager viser at fler og fler hus og leiligheter med dårlige kår kom frem i lyset, og mange fikk hjelp til forbedring av boligene, men samtidig at problemet på ingen måte så ut til å forbedre seg, arbeidet mot dårlige boliger førte ikke til at de dårlige boligene forsvant. Fra 1919 og utover synker antall klager, men ikke grunnet bedre boligforhold eller avtagende bolignød. Svane påpeker i årene fra 1919 og utover at antall klager er svært lavt, og hevder det ikke skyldes at boligforholdene hadde blitt bedre, snarere tvert om. Bolignøden førte til at de som hadde bolig var svært redd for å klage på boligen, en dårlig leilighet var bedre enn å stå uten leilighet. I en lengre avisartikkel i *Social-Demokraten* skrevet av boliginspektise Nanna Broch 22. september 1922 forteller Broch om ni familier fra ni forskjellige kjellerleiligheter hun har møtt i arbeidet som boliginspektør, og skriver blant annet om familier som har «tigget sig til» å få flytte inn i kjellerboliger som i årevis har vært vurdert som ubeboelige av Helserådet, fordi det ikke finnes noen andre steder å bo.²³ I samme artikkel skrev også Broch om vanskelighetene med å skaffe bolig til de trengende; «I tiden 1919-21 er der til sundhetskommisjonen kommet klager fra 1720 familier som bor i daarlige og overbefolkede leiligheter, men bare 250 av disse har faat hus. Sundhetsvæsenet har i 1921 søkt om boliger til 394 familier, som saart trængte til det, men bare 17 fik»²⁴ Broch baserer seg på et høyere tall for klager enn det som blir rapportert av Boligkontoret, dette kan skyldes at Broch viser til klager både til boligtilsynet og boligkontoret, eventuelt også andre instanser under sunnhetskommisjonen. Broch kan også ha regnet med mer uformelle klager enn det Svane i boligkontoret har gjort.

²² Se vedlegg nr. 1

²³ Broch, Nanna. «Kjellerboliger.», *Social-Demokraten*, 23. september 1922.

²⁴ Broch, «Kjellerboliger.»

Gode, middels og slette boliger

Boligkontoret rangerte leiligheter i tre kategorier, god, middels og slet. God; «leiligheter som nogenlunde let lar sig forbedre», middels; «hvortil regnes dem som vanskelig paa lovlig maate lar sig forbedre» og slet; «hvortil regnes dem som ikke fordelagtig eller efter bygningsloven lar sig forbedre».²⁵ Det er viktig å merke seg at selv om noen av boligene havnet under kategorien «god», betyr dette ikke at boligene var av god stand, det var kun boliger som hadde forbedringsmuligheter. De fleste boligene som ble oppmålt av boligkontoret var blant de dårlige boligene som ble undersøkt dette året. I årene 1908 til 1923 ble det totalt oppmålt 4458 boliger, i snitt 278,6 boliger hvert år.²⁶ I 1914 var det bevilget penger til midlertidig hjelp, og det ble oppmålt hele 1819 boliger, som lå langt over gjennomsnittet.²⁷ Boligkontoret hadde ressurser og mulighet til å undersøke flere boliger enn de aller verste, og hele 70,81 prosent av disse boligene falt under kategorien god. I snitt falt 14,57 prosent av boligene under kategorien «god» i perioden 1908-1923. Ser man bort ifra det atypiske året 1914 får man et mer riktig inntrykk av perioden. I snitt ble det da oppmålt 175,9 boliger per år, hvor 10,82 prosent havet under kategorien «god», 44,55 prosent havnet under kategorien «middels», og 44,62 prosent havnet under kategorien «slet». Tendensen forverret seg i de senere år. Ser man på gjennomsnittet av årene 1916-1923 var andelen «gode» boliger kun 3,20 prosent, og ser man på perioden 1919-1923 var gjennomsnittet helt nede i 0,74 prosent «gode» boliger. Andelen boliger i kategorien «middels» økte fra 37,14 prosent i perioden 1908-1915(ikke medregnet 1914) til 51,05 prosent i perioden 1916-1923. Andelen «slette» boliger økte fra 43,32 prosent i perioden 1908-1915(ikke medregnet 1914) til 45,76 prosent i perioden 1916-1923. Ser man kun på perioden 1919-1923 sank andelen boliger i kategorien «middels» til 46,49 prosent, mens andelen «slette» boliger økte til hele 52,78 prosent. Boligene undersøkt av boligkontoret hadde en generelt dårligere standard i de senere årene i perioden. Antall hus funnet med «sanitære misligheter» var også høyt i senere år.²⁸

Selv om boligene oppmålt i disse årene hadde en dårligere standard enn tidligere, var flere av boligene bebodd.²⁹ Svane skrev i hver årsberetning om hvor mange av de oppmålte leilighetene som var ubebodd, enten de sto helt ledige eller ikke var benyttet til nattesopphold. Dette skyldes hovedsakelig at leilighetene var under oppussing eller at de var tatt i bruk som verksted eller lignende. I perioden 1908-1915 var i snitt 5,43 prosent av de oppmålte boligene ubebodde. Andelen er 6,08 prosent hvis en velger å se bort i fra 1914. I årene 1916-1923 er

²⁵ Kategoriseringen brukes i alle årsberetningene. Sitatene er hentet fra «Aarsberetning fra boligkontoret for 1919 av ingeniør Svane», s. 145.

²⁶ Se vedlegg nr. 5

²⁷ Se vedlegg nr. 6

²⁸ Se vedlegg nr. 5

²⁹ Se vedlegg nr. 4

prosentandelen 0,37. I årene 1916 og 1918-1923 oppgir Svane ingen info om ledige boliger. Ut ifra kjennskap til Svanes faste struktur på årsberetningene samt informasjonen som finnes om ledige boliger i 1917 (to ledige boliger) er det rimelig å anta at dette skyldes at ingen av boligene sto ledige. Dette støttes også opp av hva Svane generelt skriver om bolignøden og tilstanden i Kristiania disse årene, samt Brochs påstander om at folk flyttet inn hvor som helst i disse årene, også boliger som var ubeboelige.³⁰ Som nevnt ovenfor var også den totale boligledigheten kun 0,4 prosent i 1915, og 0,1 prosent i 1920.

Boligkontoret har ikke oppgitt befolkningstettheten i boligene som er oppmålt, årsberetningene har mer fokus på det tekniske ved boligene. Boligtilsynet registrerte derimot befolkningstettheten etter m³ luft per person. Overbefolkede og sterkt overbefolkede leiligheter hadde henholdsvis mindre enn 15 m³ og 10 m³ luft per person. I 1921 var 719 leiligheter overbefolket og 373 sterkt overbefolket av totalt 1574 registrerte leiligheter. Leiligheter ble i flere undersøkelser rangert etter antall rom, fra «meget rommelige» til «sterkt overbefolkede leiligheter».³¹ I meget rommelige og rommelige leiligheter var det henholdsvis over to rom per person og høyst ett rom per person. I tett befolkede leiligheter bodde en til to personer per rom, i overbefolkede leiligheter bodde to til tre personer per rom og i sterkt overbefolkede leiligheter var det mer enn tre personer per rom. Oslo kommunes statistiske kontor skriver i sin undersøkelse at i 1920 bodde 25 prosent av Kristianias befolkning i overbefolkede eller sterkt overbefolkede leiligheter. 41 prosent bodde i tett befolkede leiligheter. Kun 34 prosent av befolkningen bodde i rommelige eller meget rommelige leiligheter.³²

Forbedrede og sløifede leiligheter

Årsberetningene viser også til statistikk over «forbedrede» og «sløifede» leiligheter. Forbedrede leiligheter var leiligheter som året før hadde blitt renoveret. «Sløifede» leiligheter var leiligheter som boligkontoret hadde vurdert som ubeboelige, og som ikke lenger var lovlige boliger. Statistikken er en indikator på det samme i Svanes utsagn fra 1919, boligkontoret måtte etter hvert se gjennom fingrene i svært alvorlige tilfeller. Antall «sløifede» leiligheter var svært lavt sett i forhold til antall klager som kom inn, og sett i forhold til hvor mange leiligheter som ble forbedret.³³ En rimelig antagelse ut ifra denne

³⁰ Broch, «Kjellerboliger.»

³¹ Holst, Axel. *Arbeiderestandens Boliger i Christiania*, 1895.

Social håndbok for Norge. Utgitt av Norsk forening for sosialt arbeid. Oslo: Foreningen, 1937.

Befolknings- og beboelsesforhold i Oslo 1900-1925. Utgitt av Oslo kommunes statistiske kontor. Oslo: O. Fredr. Arnesens bok- og akcidenstrykkeri, 1927.

³² *Befolknings- og beboelsesforhold i Oslo 1900-1925*, s. 34.

³³ Se vedlegg nr. 2

statistikken er ikke at leilighetene var i bedre stand enn i tidligere år, men heller at mangelen på nye boliger beboerne kunne flytte inn i forhindret boligkontoret fra å sløyfe boligene som beboelsesrom. I arbeidet ved boligkontoret beskriver Svane blant annet et hus på Kampen hvor det etter flere år under behandling ikke hadde gitt noe resultat, og Sundhetskommisjonen måtte derfor sløyfe huset som beboelsesrom, men ikke før kommisjonen hadde sikret seg leieboerne fikk annen bolig i kommunens brakker på Ekeberg.³⁴ En må anta at lignende prosedyre ble fulgt i lignende saker, og at årsaken til at såpass få leiligheter ble sløyfet som beboelsesrom fra 1916 og utover delvis skyldes vanskelighetene med å finne ny bolig til beboerne i slette leiligheter. Som nevnt ovenfor arbeidet boligkontoret særlig mot kjellerboligene, som var blant de verste leilighetene en kunne finne i Kristiania. Fra 1916 og utover måtte boligkontoret midlertidig gi opp kampen mot kjellerboligene, tilstanden var så dårlig og nøden så høy at de måtte la folk flytte inn i kjellerboliger, selv om de var ansett som «sløifet» i flere år. Flere hundre kjellerboliger var «sløifet», noen siden før 1900.³⁵ Sunnhetsinspektør dr. A Diesen beskrev dette i årsberetningen fra 1919 om arbeidet til boligtilsynet; «Bolignøden har nemlig medført at sundhetskommisjonen maa tillate at leiligheter, som i aaresvis har været sløifet, igjen blir tatt i bruk. Vi sørger her kun for at leiligheten ikke blir bortleiet til familier med barn.»³⁶ Diesen skrev også om boliger som var «indregistrert til sløifing» når boligforholdene tillater det. I 1923 var det 41 boliger som sto på denne listen.³⁷

Leiemarkedet

Jeg har valgt ikke å se nærmere på utviklingen i leiepriser over tid, da de ikke er korrigert for inflasjon og realpriser de ulike årene, og derfor er lite fruktbare å analysere over tid. Men selv om de stadig økende leieprisene ikke nødvendigvis viser en økning i realpris, melder ingeniør Th. Svane om høye leiepriser, særlig sett i forhold til boligens standard. Svane sammenligner i flere av beretningene boligpriser per måned og per m³ per måned i ulike bydeler. Boligprisene i strøk med høyt andel boliger med svært dårlige kår, som Tøyen, Grünerløkka og Sagene, hadde nesten like høy gjennomsnittlig leiepris som gjennomsnittsprisen i vestkantstrøk med færre dårlige boliger, og dermed en gjennomsnittlig høyere boligstandard.³⁸ Kristiania var en leiegårdsby. Andre norske byer hadde en selveierklasse,

³⁴ «Årsberetning fra boligkontoret for 1919 av ingeniør Svane», s. 147

³⁵ Broch, Nanna. *For boligsak og hjemmets trivsel: i en artikkelserie om bolignøden i Oslo i 1920-årene*. Oslo: Østkatsutstillingen, 1961.

³⁶ «Årsberetning for 1919 fra 1ste sundhetsinspektør, dr. A. Diesen», s. 30

³⁷ Diesen, «Beretning om boliginspektionen og det industrielle hjemmearbeide i 1923 av sundhetsinspektør dr. A. Diesen med bilag a: Beretning fra Kristiania sundhetskommisjons boligkontor for 1923 av ingeniør Th. Svane», s.25

³⁸ Årsberetninger fra boligkontoret 1908-1923.

mens i Kristiania i 1920 eide kun 5 % av befolkningen egen bolig.³⁹ Blant arbeiderne var tallet enda lavere, kun 1 % eide egen bolig.⁴⁰ Dette gjorde leieboerne, særlig de svakeste, svært utsatt i vanskelige tider. Da Axel Holst kartla boligsituasjonen for arbeiderne på 1890-tallet mente han at det ikke i utgangspunktet var arbeiderklassens økonomi som tvang dem til å bo dårlig, men heller husnøden. Seip legger også fram at mangelen på boliger ble utnyttet av boligspekulanter som presset prisene opp.⁴¹ At boligprisene kunne presses opp, også på boliger som ikke var lovlige, satt de svake i samfunnet i en svært vanskelig situasjon. Ansatte ved de ulike instansene for boligarbeid i denne perioden melder om en vanskelig situasjon for leieboere, og at utleierne tidvis hadde for mye makt i situasjonen, både leieboerne og Helserådet opplevde situasjoner hvor de var maktesløse.⁴²

Boligtilsynets Nanna Broch engasjerte seg for boligsaken i Kristiania, og deriblant leiemarkedssituasjonen i byen. I Nanna Brochs arkiv på Riksarkivet inneholder blant annet bakgrunnsmateriale for utstillingene arrangert av Broch og Østkantsutstillingen fra 1928 og utover, som hadde som mål å sette lys på tilstanden i arbeiderboligene og bolignøden i Oslo. Blant bakgrunnsmateriale for utstillingen «Bolig og helse» fra 1932 kan en finne beskrivelser av familier som er satt i en svært vanskelig situasjon under bolignøden, og som gjennom hele 20-tallet forsøkte å bli satt på Leiegårdkontorets venteliste, men som ikke oppfylte Leiegårdkontorets betingelser for å bli oppført som boligsøkende, fastsatt av Kristiania Formannskap 22/12 1920:

1. Vedkommende må medbringe attest for å være hjemstavnsberettiget i Kristiania. Herfra kan dispenserers hvis[sic] vedkommende legitimerer å ha fast stilling i Kristiania eller å kunne få sådan.
2. Ingen kan inntegnes som ikke er gift eller forlovet, idet enslige personer overhodet ikke tildeles leilighet. Herfra kan dog dispenserers i særlige tilfeller.
3. Personer som har leilighet der ikke er erklært sunnhetsfarlig, kan ikke inntegnes på leiegårdskontoret medmindre[sic] der enten med husleienevndens samtykke er opsagt eller vedkommende leilighet ansees overbefolket. Familier der bor innlosjert hos andre regnes ikke å ha leilighet. Hvor der av reguleringshensyn eller lignende finnes begrunnet, kan leiegårdsstyret dispensere fra begrunnelsen.⁴³

I tillegg nevnes det at «i tillegg hertil krever leiegårdskontoret i almindelighet av fastboende 'Bytteerklæring', d.v.s. en erklæring fra huseieren for at leiegårdskontoret kan disponere vedkommende leilighet efter fraflyttingen. Bytteerklæring kreves selv om «leiligheten» er aldri så dårlig.»⁴⁴ Disse betingelsene rammet de svakeste. Personer som hadde bodd i Kristiania i lengere tid, men som ikke hadde fast bolig eller som var innlosjert hos slektninger eller bekjente kunne ha store vanskeligheter med å få hjemstavnsrett i byen,

³⁹Kjeldstadli, Knut. *Den delte byen: Fra 1900-1948*. Bind 4 i Oslo bys historie, redigert av Sivert Langholm m.fl. J. W. Cappelens Forlag: Oslo, 1990, s. 278.

⁴⁰Kjeldstadli, *Den delte byen*, s. 278.

⁴¹Seip, sosialhjelpstaten blir til, s. 248.

⁴²Broch, Materiale «Bolig og helse», s. 8. Nanna Brochs arkiv. RA.PA-0680.F.Fa.L0006. og Holt, Signe. «Boligforholdene i Oslo» i *Boligsak i by og bygd*. Hefte 1 og 2(1928).

⁴³Broch, Materiale «Bolig og helse», s. 6. Nanna Brochs arkiv. RA.PA-0680.F.Fa.L0006.

⁴⁴Broch, Materiale «Bolig og helse», s. 6. Nanna Brochs arkiv. RA.PA-0680.F.Fa.L0006.

da kunne oppleve å falle utenfor offisielle registre. Betingelsene rammet også de enslige hardt, og alenemødre, enker og ugifte par med uekte barn, samfunnsgrupper som allerede var vanskeligstilt, hadde det særlig tøft i møte med bolignøden i byen.

Diesen forteller i sine årsberetninger om svært mange som er meldt inn til leiegårdskontoret, men kun et fåtall fikk bolig. I 1920 kom det inn 794 klager til boligtilsynet, Diesen skriver at de fleste var sendt videre til leiegårdskontoret. 36 familier fikk seg annen leilighet gjennom kontoret. En familie skaffet seg bolig privat og to familier flyttet fra byen.⁴⁵ Diesen skriver også at tilsynet totalt i 1919-1920 har truffet 1324 familier som boligtilsynet ønsket å skaffe ny bolig til. De klarte kun å hjelpe 173 av familiene. 1151 familier ble ikke hjulpet.⁴⁶ Ved utgangen av 1921 hadde antallet økt til 1459 familier. Boligtilsynet hadde truffet 394 nye familier, mens de kun hadde klart å hjelpe 86 familier.⁴⁷ I 1922 henvendte tilsynet seg til leiegårdskontoret angående 371 nye familier, av disse lyktes det å skaffe hus for 14 familier. Tre familier skaffet seg bolig privat. Kun 71 familier fra tidligere år fikk skaffet bolig.⁴⁸ I 1923 traff boligtilsynet 530 nye familier som trengte bolig, men det ble kun skaffet til 72 av disse.⁴⁹ Broch skriver i en artikkel fra 1923 at over 4100 familier, over 12 200 mennesker, sto i kø på leiegårdskontoret ved daværende tidspunkt.⁵⁰

Tilstanden i de mislige boligene

Bolignøden førte til at flere måtte bo i boliger med svært dårlig stand. Problemene i disse leilighetene blir nevnt som blant annet fuktighet, beliggenhet nede på eller under terrenget, mangel på drenering, isolasjon eller ventilasjon, slette eller manglende lysforhold. Mange av problemene skyldes dårlige tak, som fører til alvorlige vannlekkasjer. Boliger som lå nede på bakken uten tilstrekkelig isolering/membran førte til problemer ved at vann seg inn gjennom gulvet, både på regnvann og dårlig drenering på tomtene, men også grunnvann. Problemer med grunnvann som seg inn i boligene gjennom gulvet var et særlig problem i Grønlandsområdet.⁵¹ Broch skrev i samtiden en rekke avisartikler for å sette lys på boligproblemet, samt som motsvar til påstander om at bolignøden var på bedringens vei. Menneskene hun møtte i sitt arbeid bodde trangt, familier var splittet, de sov på verksteder og

⁴⁵ «Årsberetning for 1920 fra 1ste sundhetsinspektør, dr. A. Diesen», s. 27

⁴⁶ «Årsberetning for 1920 fra 1ste sundhetsinspektør, dr. A. Diesen», s. 27

⁴⁷ Diesen, «Beretning om boligforholdene og hjemmeindustrien i 1921 av sundhetsinspektør dr. A. Diesen med bilag, beretning fra ingeniør Svane», s. 26

⁴⁸ Diesen, «Beretning om boliginspektionen og det industrielle hjemmearbeide i 1922 av sundhetsinspektør dr. A. Diesen med bilag a: Beretning fra Kristiania sundhetskommisjons boligkontor for 1922 av ingeniør Th. Svane», s. 25

⁴⁹ Diesen, «Beretning om boliginspektionen og det industrielle hjemmearbeide i 1923 av sundhetsinspektør dr. A. Diesen med bilag a: Beretning fra Kristiania sundhetskommisjons boligkontor for 1923 av ingeniør Th. Svane», s. 25.

⁵⁰ Broch, Nanna. «Hvad tallene forteller» i *Boligsak i by og bygd*. Hefte 3(1923).

⁵¹ «Årsberetning for 1904 fra boligkontorets chef, hr. ingeniør Svane», s. 105.

kontorer, barna var på barnehjem, noen søkte til og med tilflukt på politistasjonen om natten.⁵² Broch melder også om flere syke og døde grunnet dårlige sanitære forhold i boligene, særlig kjellerboligene. I en av de ovenfor nevnte kjellerleilighetene, hvor et par hadde «tigget sig til» å få flyttet inn, hadde familiemedlemmer i de to forhenværende familiene som hadde bodd der dødd av tuberkulose.⁵³ I en artikkel fra 1928 skriver Brochs kollega Signe Holt at en vanlig dødsårsak *kalles* tuberkulose, men den egentlige folkesykdommen er bolignøden.⁵⁴ Broch skriver også om flere familier som har fått beskjed av legen om at leilighetene ikke kunne brukes som bolig. Hun siterer også en ikke-navngitt lege som omtalte det som selvmord å bo i slike boliger.⁵⁵ Broch skrev også om beboere som har vært konstant syke og som blir bedre etter «landopphold» eller «sanatorieopphold», men som igjen blir dårlige når de kommer tilbake til byen. En sjømann forteller at han alltid blir syk når han er hjemme.⁵⁶ I en annen artikkel forteller Broch om en familie med 9 voksne og 2 barn som deler et par rom. To sønner er splittet fra sin familie, de har kone og barn som bor et annet sted. De to barna som er igjen ble etter henstilling fra legen plassert på barnehjem i frykt for at de skulle få tuberkulose.

Broch kritiserte de som kun så på tall og statistikk, og som dermed mente at bolignøden var på bedringens vei på starten av 1920-tallet. I kronikken «De husvilde» fra 1920 går hun til motsvar mot Aftenposten, som hadde påstått at bolignøden til en viss grad hadde begynt å avta. Broch mente det på dette tidspunktet var verre bolignød enn noen gang, og at det ikke så ut til å ha nådd toppen enda.⁵⁷ Broch kritiserte også at de som hadde søkt tilflukt i kjellere, ikke lenger var å regne som «husvilde», selv om de bodde i ubeboelige leiligheter. Heller ikke de som bodde i midlertidige brakker ble regnet for å være «husvilde». I tillegg var det svært mange voksne barn, mange med egne familier, som ble boende med foreldrene, i svært trange boliger. Men de var ikke å regne som «husvilde».⁵⁸

Konklusjon

Årsberetningene fra boligkontoret og boligtilsynet i Sunnhetskommisjonen rapporterte om særdeles dårlig stand i mange av Kristianias boliger. Bolignøden førte til en forverret situasjon, boligledigheten nærmet seg null prosent, og det ble nesten praktisk umulig å «sløife» boliger. Dette førte til at svært mange ble tvunget til å bo i boliger med «sanitære

⁵² Broch, Nanna. «De husvilde». *Ukjent avis*. 30. september 1920.
og Broch, «Hvad tallene forteller».

⁵³ Broch, «Kjellerboliger.»

⁵⁴ Holt, «Boligforholdene i Oslo».

⁵⁵ Broch, «Kjellerboliger.»

⁵⁶ Broch, «Kjellerboliger.»

⁵⁷ Broch, «De husvilde».

⁵⁸ Broch, «De husvilde».

misligheter». Gjennom å se på tall fra de ulike beretningene sammen kan en se den generelle utviklingen i boligforholdene i byen, men forholdene kan ikke forklares alene ut ifra tall fra rapportene og årsberetningene. Det kreves vitneutsagn fra de som har arbeidet med saken for å få et fullstendig bilde av situasjonen svært mange mennesker var satt i som følge av bolignøden. Sammen kan kildene vise hvordan og hvorfor mange tusen mennesker ble tvunget til å flytte til eller bli værende i ubeboelige leiligheter, ofte med følgende sykdom eller død.

Kilder og litteratur

Publiserte kilder

- «Aarsberetning for 1904 fra boligkontorets chef, hr. ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1904*, bilag 10, s. 105-115.
- «Aarsberetning for 1908 fra boligkontorets chef, hr. ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1908*, bilag 9, s. 124-129.
- «Aarsberetning for 1909 fra boligkontorets chef, ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1909*, bilag 9, s. 132-141.
- «Aarsberetning for 1910 fra boligkontoret ved ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1910*, bilag 9, s. 140-152.
- «Aarsberetning for 1911 fra boligkontorets chef, ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1911*, bilag 9, s. 144-158.
- «Aarsberetning for 1912 fra boligkontorets chef, ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1912*, bilag 9, s. 140-157.
- «Aarsberetning for 1913 fra boligkontorets chef, ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1913*, bilag 10, s. 132-166.
- «Aarsberetning for 1914 fra boligkontorets chef, ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1914*, bilag 9, s. 122-134.
- «Aarsberetning for 1915 fra boligkontorets chef, ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1915*, bilag 10, s. 126-135.
- «Aarsberetning fra boligkontoret for 1916 av ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1916*, bilag 9, s. 104-114.
- «Aarsberetning fra boligkontoret for 1917 av ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1917*, bilag 10, s. 134-146.
- «Aarsberetning fra boligkontoret for 1918 av ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1918*, bilag 11, s. 136-146.
- «Aarsberetning fra boligkontoret for 1919 av ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhedskommission for aaret 1919*, bilag 12, s. 126-135.

«Aarsberetning for 1919 fra 1ste sundhetsinspektør, dr. A. Diesen» i *Beretning fra Kristianias sundhetskommisjon for aaret 1919*, bilag 1, s. 29-43.

«Aarsberetning fra boligkontoret for 1920 av ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhetskommisjon for aaret 1920*, bilag 13, s. 123-131.

«Aarsberetning for 1920 fra 1ste sundhetsinspektør, dr. A. Diesen» i *Beretning fra Kristianias sundhetskommisjon for aaret 1920*, bilag 1, s. 27-31.

«Beretning om boligforholdene og hjemmeindustrien i 1921 av sundhetsinspektør dr. A. Diesen med bilag, beretning fra ingeniør Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhetskommisjon for aaret 1921*, bilag 1, s. 26-40.

«Beretning om boliginspektionen og det industrielle hjemmearbeide i 1922 av sundhetsinspektør dr. A. Diesen med bilag a: Beretning fra Kristiania sundhetskommisjons boligkontor for 1922 av ingeniør Th. Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhetskommisjon for aaret 1922*, bilag 1, s. 25-43.

«Beretning om boliginspektionen og det industrielle hjemmearbeide i 1923 av sundhetsinspektør dr. A. Diesen med bilag a: Beretning fra Kristiania sundhetskommisjons boligkontor for 1923 av ingeniør Th. Svane» i *Beretning fra Kristianias sundhetskommisjon for aaret 1923*, bilag 1, s. 25-45.

Upubliserte kilder

RA/PA-0680/F/Fa/L0006. Nanna Broch, materialesamling «Bolig og helse».

Riksarkivet, Broch, Nanna, Korrespondanse, foto og protokoller m.m.,
Korrespondanse og avisutklipp, Bolig og helse.

Avisartikler og tidsskrifter

Broch, Nanna. «Kjellerboliger.», *Social-Demokraten*, 23. september 1922.

Broch, Nanna. «De husvilde». *Ukjent avis*. 30. september 1920. Artikkel funnet i Nanna Broch arkiv ved Riksarkivet: Broch, Nanna - RA/PA-0680/F/Fa/L0003.

Broch, Nanna. «Billeder fra bolignøden i Kristiania» i *Boligsak i by og bygd*. 6. årgang. Hefte 4(1921).

Broch, Nanna. «Hvad tallene forteller» i *Boligsak i by og bygd*. 8. årgang. Hefte 3(1923).

Holt, Signe. «Boligforholdene i Oslo»(del 1) i *Boligsak i by og bygd*. 13. årgang. Hefte 1 og 2(1928).

Litteratur med oppgitt forfatter

Broch, Nanna. *For boligsak og hjemmets trivsel: i en artikkelserie om bolignøden i Oslo i 1920-årene*. Oslo: Østkantutstillingen, 1961.

Hals, Harald. *Ti aars boligarbeide i Kristiania*. Kristiania: J. Chr. Gundersens boktrykkeri, 1920.

Holst, Axel. *Arbeiderestandens Boliger i Christiania*. Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, H. Anth. E. Gundersen, 1895.

Kjeldstadli, Knut. *Den delte byen: Fra 1900-1948*. Bind 4 i Oslo bys historie, redigert av Sivert Langholm m.fl. J. W. Cappelens Forlag: Oslo, 1990.

Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal, 1994.

Litteratur uten oppgitt forfatter

Befolknings- og beboelsesforhold i Oslo 1900-1925. Utgitt av Oslo kommunes statistiske kontor. Oslo: O. Fredr. Arnesens bok- og akcidenstrykkeri, 1927.

Boligarbeidet gjennom tyve år: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911 – 1931. Utgitt av Oslo kommunale boligråd. Oslo: H. Aschehoug & co.(W. Nygaard), 1931.

Social håndbok for Norge. Utgitt av Norsk forening for sosialt arbeid. Oslo: Foreningen, 1937.